

BAKA L. PATRIK

A sci-fi mint a demokrácia méltatása

(Tóth Csaba: *A sci-fi politológiája*)

1 Lásd: H. NAGY Péter, *Mire jó a popkultúra, avagy hogyan oktatható a tudományos gondolkodás bölcseszeknek?* = ERDÉLYI Margit (szerk.), *Az irodalomoktatás új kihívásai. A Selye János Egyetem Tanárképző Karának tudományos közleményei*, Gondolat Kiadó, Budapest, 13–54. Azóta kötetben is (bővítve): H. NAGY Péter, *Alternatívák. A popkultúra kapcsolatterületei*, Prae.hu, Budapest, 2016, 283–302.

2 TÓTH Csaba, *A sci-fi politológiája*, Athenaeum Kiadó, Budapest, 2016. A továbbiakban fellelhető oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a kelet-európai társadalmakat általában jellemző konzervativizmus némely bölcsészettudományi ág esetében is vissza-visszaköszön. Nincs ez másként az irodalomtudomány esetében sem, már ha a vonatkozó akadémiai közösség javának spekulatív fikciós irodalomhoz/kultúrához – másként populáris irodalomhoz/kultúrához – fűződő viszonyulására gondolunk. Nem áll szándékunkban végigvenni azt a folyamatot, minek állomásaai mentén a nyugati irodalom- és kultúratudomány lebontotta ezt az elitista hozzáállást, s feleslegesnek tartjuk felsorakoztatni mindazon intézményeket – a lista egyébként is meghaladná a kedves olvasó kezében tartott kiadvány kereteit –, ahol az akadémikusok vizsgálódásának centrumában idevágó kultúrtermékek állnak. Ehelyett inkább afőlött érzett örömről fejeznék ki, hogy a változás, az alternatív irodalom fókuszba kerülése immár idehaza is beindult, az egyre izmosodó spekulatív fikciós könyvkiadási tendenciák után már interpretációs téren, akadémiai szinteken is, gondoljunk csak a *Prae.hu* könyvek vagy a Liliium Aurum gondozta *Parazita*-könyvek egy-egy darabjára, illetve az olyan szervezetek megalakulására, mint a *Magyar Scifitörténeti Társaság* vagy az *MA Populáris Kultúra Kutatócsoport*. A meghatározó online fórumokon túl, mint amilyen az *SfMag*, a *Mandiner* vagy a *Fantazmo*, egyre több irodalmi folyóirat közöl az irányzatra fókuszáló tanulmányokat és kritikákat; utóbbiak közül a *Prae*, az *Opus* és újabban a *Partitúra*, oktatásügy terén pedig az *Iskolakultúra* és az *Eruditio–Educatio* a legmeghatározóbbak.

Az egyes zsánerek értelmezése, illetve a bennük rejlő potenciál kiaknázása azonban nem csak a kultúratudományok felől követhető el. H. Nagy Péter például fizikai, kémiai, biológiai jelenségek, s egyszerűsített futurológiai ok-okozatiságok oktatási alapanyagaként is prezentálhatónak véli az egyes popkulturális műveket,¹

minek révén az irodalom mint tantárgy, az iskolai diszciplínák hálózatában sokszor elszeparáltnak tűnő helyzetéből is kulcspozícióba kerülhetne. Innen nézve egyes zsánerek alapját képezhetik a tudománynépszerűsítésnek is. Leszögezhető tehát, hogy a spekulatív fikció meghihetője, illetve alapanyaga is lehet más szakterületeknek. Ennek mintapéldája Tóth Csaba *A sci-fi politológiája*² című munkája, amely az ELTE egyik legnépszerűbb kurzusából nőtt ki, ahol a szerző ismert spekulatív fikciós alkotások alternatív világainak társadalom-

és rendszerkonstrukcióin prezentálta az egyes politikai struktúrákat. Az alábbiakban erről a – hazai vonatkozásban mindenképp – úttörő munkáról lesz szó.

A science fiction világok megalkotói csodálatos világokat képzeltek el. Álmodtak furcsa, idegen lényeket; felfoghatatlan természeti jelenségeket; ősi civilizációkat és galaxisokat átszövő birodalmakat. Egyetlen science fiction író sem alkotott azonban politikamentes világot. (5.)

Mint az a kötet beemelt nyitánya után is olvasható, amint az ember létrehozta első közösségeit, rögtön felmerültek a politika alapkérdései, amelyek a bíraskodásra, az irányításra, a törvényhozásra, a végrehajtásra, az ellenőrzésre és a közösségen túlra, más közösségekhez fűződő viszonyának meghatározására vonatkoztak. Ahogy a kezdetekben, a civilizáció bölcsőiben, úgy a fiktív jövőekben sem képzelhető el olyan társadalom, amelynek ne kellene megadnia a saját válaszait a fenti kérdésekre. Tóth Csaba népszerűsítő nyelven szóló politológiai munkája az emberi nem történelmének és államkonstrukcióinak tükrében vizsgálja a sci-fi univerzumok politikai berendezkedéseit, melyek voltaképpen olyan rendszereket tárnak elénk, amelyek enyhe sarkítással a jövőnk egy-egy potenciális forgatókönyveként is felfoghatók. Annak ellenére – vagy talán épp avégett –, hogy a különböző világok gonosz eredőit a laikus befogadó hajlamos azonosítani a politikusokkal, Tóth Csaba tanulságosan értekezik a politika neutrális voltáról, arról, hogy az nem eleve „jó” vagy „rossz”, hanem eszköz, ami a használata – és használója – révén nyeri el jellegét. S ahogy a mi jelenünk problémái közül is számosat – legyen az a nélkülözés, a környezetszennyezés vagy az egyenlőtlenség – csak politikai eszközökkel lehet megoldani, nincs ez másként az SF univerzumok gondjaival sem, minek okán az ott ténykedő hősök is politikai szereplőkként lepleződnek le.

[A] science fiction példák napjaink politikai rendszereiről is szólnak. Az e könyvben vizsgált science fiction univerzumok számos olyan problémát érintenek, amelyek napjainkban is felvetődnek. (10.)

Amint arra a szerző is reflektál, az SF világokat és politikai rendszereket általában három kiindulási pontból szokták értelmezni. Az első az iménti idézetben alapul, vagyis korlenyomatként tekint a fiktív világra, és arra fókuszál, hogy a sorok között az valójában mit mond el a mi jelenünkről és annak kihívásairól. A másik ideológiai konstrukcióként tekint a sci-fi univerzumokra, s elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen értékrendet is közvetítenek.

Ez a könyv egy harmadik megközelítést választ: az egyes univerzumokat egyenként és önmagában vizsgálja. Vagyis, alapvetően nem foglalkozik a művek születéstörténetével, a szerzők ideológiai orientációjával; nem keresi a választ arra a kérdésre, hogy mit kívánt a szerző elmondani az alkotásokkal. Ehelyett zárt rendszernek tekinti a science fiction univerzumokat és kereteit adottnak; arra koncentrál, hogy az alapján, amit a könyvekből, filmekből megtudhatunk az egyes sci-fi világokról, vajon milyen hatalmi struktúra keretei között, milyen motivációk alapján döntöttek a szereplők. Vagyis, bár felhasználja a bemutatott példákat, hogy jelen világunkra reflektáljon, a könyv határozottan a science fiction világokról, és nem napjaink politikai rendszereiről szól. (11–12.)

Az opus elsősorban olyan univerzumokat állít fókuszba, amelyek meghatározzák a tágabban értelmezett jelen populáris kultúráját, kvázi széles körben ismertek, és jellemzően több médium felől is hozzáférhetőek, bejárhatóak és megismerhetőek, s a legtöbb esetben

3 Vö. VIDA Barbara,
*A kortárs magyar
fantasy női vonulata
I. – Moskát Anita:
Bábel fiai;*
Horgonyhely, Opus,
2016/3, 74–92;
különösen 90–91.

inkább transzmediális világok – könyv, film és számítógépes játékok együttesen szélesebb ismereteket, több érzékre kiterjedő átélést biztosít egy univerzumból, mint teszik elszeparáltan –, és nem pusztán adaptációk.

Tóth Csaba munkája mindezen felül legitimációs jelleggel is bír, másként egy, az irodalom- és kultúratudományon kívülről érkező szempontrendszer felől – esetünkben a politológia horizontjából – vizsgálja az alternatív kánont adó műveket. Ezzel egyrészt leleplezi azok egy olyan tulajdonságát, amivel az akadémia által körülbástyázott szépirodalmi művek nem rendelkeznek, ez pedig a transzmediális jellegesen túl elsősorban a megalkotott világ maga mint konstrukció, közeg és háttér. A spekulatív fikciós alkotások mindenekelőtt univerzumokat teremtenek, s ezek a világok bár bizonyos vonatkozásaik tekintetében emlékeztetnek a miénkre, sőt, az is megkockáztatható, hogy alapvetően annak jellemzőiből illetve azok kifordításából építkeznek, ez azonban nem mond ellent önállóságuknak. Politológiai szempontú vizsgálódás egy szépirodalmi regényen az esetek többségében felesleges, mert az eleve egy, a mi valóságunkban körvonalazódó közegben játszódik; a disztópiák nem mondanak ellent ennek az állításnak, hiszen eleve spekulatív fikciós és szépirodalom határmezsgyéjéről származnak. Egy olyan műre koncentráció elemzés, ami egy alternatív univerzumban játszódik, eleve hiányosnak minősül, ha nem foglalkozik a narratívának háttérrel adó világgal, akár áthallások, akár ideológiák, akár politikai konstrukciók tekintetében. Innen nézve pedig körvonalazódni látszik egy olyan szempontrendszer, amit a mainstream irodalommal szemben elsősorban a spekulatív fikció kínál fel a recepciónak. Nevezetesen, hogy a szépirodalmi művek interpretációját elsősorban jellemző esztétikai ideológia helyett itt főként a világépítésre vonatkozó kérdésekre koncentráljunk, melyek egyszersmind dinamizálják a karakterépítésre és a narratívára nyíló értelmezési eljárásokat is. Utóbbiak pedig nem lesznek és nem is lehetnek másodrendűek az előbbinél, hiszen egyszerűen csak *mások*. Sőt, azon művek esetében, amelyek a Vida Barbara által körvonalazott *határsáv*ba tartoznak szép- és populáris irodalom mezsgyéjén,³ a két vizsgálódási rendszer egyaránt, s ugyanolyan természetesen működtethető és működtetendő is. Így termékenyíthet meg és igazolhat egy, az irodalomtudomány felől nézve kívülről érkező gondolkodásmód egy belső vizsgálódási pozíciót. Tóth Csabát már csak ezért is elismerés illeti.

Az alábbiakban csupán címszavakba – de legfeljebb többszörösen összetett mondatokba – tömörítve ejtünk néhány szót *A sci-fi politológiájának* egyes fejezeteiről, s azok központi kérdésirányairól.

Az első fejezet a *Star Wars*-univerzum politikai berendezkedését s annak többszöri metamorfózisát, széttagoltságának eskalálódását vizsgálja, a hatalmi ágak montesquieu-i hármas megosztásának – törvényhozás, végrehajtás, bíraskodás – tekintetében éppúgy, ahogy a hősök politikai működésére gyakorolt ráhatása tekintetében is, igaz, a Birodalom utódlásának kérdése, a Jeditanács Köztársaságon belüli

ambivalens működése, és Sidious uralmának fasiszta és kommunista diktatúrákkal közös jegyei is tárgyalásra kerülnek.

Paradox módon éppen a Köztársaság bukása és a Birodalom létrejötte mutatja meg, mennyivel erősebb tud lenni egy demokratikus rendszer – ha annak működtetői nem felejtik el a politika szabályait. A *Star Wars*-univerzum a demokrácia és a politika dicsőítése, még akkor is, ha főszereplőire nem politikusokként gondolunk. (25.)

A második fejezet az *Éhezők* *Viadala*-trilógia *panemi* diktatúráját járja körül, nagyban odafigyelve annak közös jegyeire az ókori Római Birodalom államkonstrukciójával, s kitűnően érzékelteti azt is, hogy ami a nem „fekete” és „fehér”, de sokkal inkább emberi, „szürke” hősök számára személyes szempontból egy gyászszínű lepellel letakart végki-fejlet, az a politikai rendszerek, a diktatúrából demokráciába való áthajlás tekintetében markáns győzelem lehet, még ha esetenként megalkuvásra volt is szükség hozzá.

A harmadik felvonás a *Dűne*-univerzumába kalauzolja el az olvasót, egy feudális, a középkori Német-Római Császárság jelképes egységét visszatükröző, de esetünkben bolygóközi birodalom működését boncolgatva, melyet a Dűnén bányászható *fűszer* kitermelés monopóliumáért zajló küzdelem hajt; a szöveg bemutatja azt a mozgást is, miként válhat egy eleve nehézkes, konzervatív rendszerstruktúra még rosszabbá a szabadság mind teljesebb felfüggesztése által.

A következő fejezet a *Star Trek*-univerzum utópisztikus, altruista Föderációs társadalmát mutatja be, illetve azt a kihívássorozatot, amellyel a Csillagflotta kapitányainak szembe kell nézniük, amikor más, offenzív és intrikus birodalmakkal találják magukat szembe, ezáltal rákényszerítve arra, hogy akár alapelveiktől is eltávolodva idomuljanak az ellenfél diktálta szabályokhoz; a szakasz másik fontos eredménye, hogy kifejti mind az „odaát” mind az „ideát” vonatkozásában a más társadalmak belügyeibe való beavatkozás, illetve be nem avatkozás potenciális előnyeit s még inkább hátrányait.

Lehet, hogy a Föderáció sem tud mindig megfelelni saját, tökéletességre törekvő morális princípiumainak. Ám törekvése egy, a mainál sokkal jobb, biztonságosabb és boldogabb életre lehetőséget teremtő politikai rendszerhez vezet. Hosszú távon pedig ez hatalmas előnyt jelent a Föderációnak ellenfeleivel szemben is. Nehéz egy olyan politikai rendszerrel küzdeni, ami látványosan jobban bánik állampolgáraival, mint bárki más a galaxis múltjában – vagy jelenében. (169.)

Az ötödik fejezet arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan lehet, s egyáltalán érdemes-e harcolni egy olyan zsarnok ellen, aki elképesztő mennyiségű erőforrással rendelkezik, radikálisan offenzív, terjeszkedő és integrista politikát folytat, kultúrájában mindazonáltal primátussal bír, és alattvalói fölött is a lehető legigazságosabb módon kíván uralkodni, személye köré centralizált államát, a Radch Birodalmat pedig klónjai seregletével igazgatja, kvázi halhatatlanságra téve szert.

A hatodik felvonástól felfelé Tóth Csaba nem egy-egy science fiction univerzum világépítésére és politikai rendszerének felfejtésére, evilágunkbeli párhuzamaira koncentrálna, hanem különböző, a sci-fiben mindazonáltal kardinális jelentőséggel bíró problémákat jár körül, s keresi rájuk a választ. Ilyen például a *Homo sapiens sapiens* mindenkori viszonyulása a belső, és feltételezett viszonyulása a külső idegenekkel szemben, érintve a multikulturalizmus, a fajok, a pacifizmus és a militarizmus, vagy épp az ember által teremtett robotok rabszolgaságának kérdéskörét, számos spekulatív fikciós műben. A hetedik fejezet az elképzelt jövőkonstrukciókat az egyenlőség és az egyenlőtlenség oppozíciói felől

vizsgálja, kitérve a mindenkori elit helyzetét meghatározó körülményekre, a hierarchiai szintek közt történő potenciális mozgásra és a vágyott egyenlőségre, az angolszász sci-fikben tapasztalható liberális gazdaságfelfogásra – miszerint annak államról leválasztott, szuverén működése evidencia –, de a „kincsek átkának” nevezett jelenségre is, ami azt mondja ki, hogy az egy bizonyos nyersanyag kitermelésére – legyen az a *fűszer* vagy épp az olaj – épülő, egypólusú gazdaságok eredményezik a leginkább represszív, elnyomó, megosztó politikai rendszereket.

Az előző kettőhöz hasonlóan a záró szakasz is számos spekulatív fikciós univerzumot használ vizsgálódása alapjául, melynek tárgya a fantasztikus világokból megismert demokráciák és diktatúrák markáns ütköztetése, erős reflexiókkal tűzdelve a mi jelenünkben is tapasztalható, populista, autoriter országlást preferáló szövegekre vonatkozóan. A fejezet végére nem csak a science fiction világok államkonstrukcióinak típusaival és megismert autoriter rendszereik fajtáival leszünk tisztában, hanem a liberális demokrácia és a kompromisszumorientált, nyílt vitapolitika igazolt előnyeivel is, a mindenkori diktatúrákkal szemben.

A science fiction univerzumok ugyanis a demokráciák implicit igazolását szolgálják. A legtöbb science fiction világ nem demokratikus, ám problémái éppen a demokrácia hiányából adódnak. A felmerülő gondok jelentős része kiküszöbölhető lenne olyan demokratikus fékek, ellensúlyok vagy kontrollok által, amelyek ma számunkra is jól ismertek. A demokrácia melletti érvek éppen ezért implicit érvek: azt mutatják be, milyen problémák jelentkeznek a demokratikus eljárások kiiktatásával. Ha bármilyen science fiction univerzum rendszerszintű problémáit akarjuk kiküszöbölni, a legjobb megoldás legtöbbször e rendszer demokratizálása.

[...]

„A demokrácia a legrosszabb kormányforma – kivéve az összes többi, amit valaha kipróbáltak” – hangzik a Winston Churchillnek tulajdonított híres mondás, és a science fiction univerzumok elemzése igazolni látszik állítását. (284; 311.)

Tóth Csaba kitűnő munkája ilyenformán nem pusztán a spekulatív fikciót kedvelők és az irányzat iránt érzékeny irodalomtudósok számára fontos alkotás – előbbieknél azért, mert újabb adalékokat kínál kedvelt világaik mélyebb megismeréséhez, utóbbiaknak pedig azért, mert egy más tudományterület felől igazolja az esztétikai ideológia primátusát megbontani képes elemzési horizontok legitimitását –, hanem mindenkinek, aki a mi valóságunkban is elveszítettnek érzi magát a politika szövevényében: talán nem egy tökéletes rendszer mellett teszi le a voksát, de az biztos, hogy a létező legjobbat választja.